

Сучасні підходи до ознайомлення дошкільників з природою: теоретичний аналіз

Лариса Присяжнюк

Анотація. В статті представлено теоретичний аналіз сучасних підходів до ознайомлення дошкільників з природою: екологічного, естетико-екологічного, середовищного, діяльнісного, інтегративного. Автор робить висновок про доцільність такого полілогу підходів, через який природничо-екологічна компетентність дитини формується у природовідповідних для неї видах діяльності. Це забезпечує екологію дошкільного дитинства.

Ключові слова: Еколого-природнича освіта дітей дошкільного віку, сучасні підходи, екологічний, естетико-екологічний, середовищний, діяльнісний, інтегративний підходи до еколого-природничої освіти дітей.

Современные подходы к ознакомлению дошкольников с природой: теоретический анализ

Лариса Присяжнюк

Аннотация. В статье представлен теоретический анализ современных подходов к ознакомлению дошкольников с природой: экологического, эстетико-экологического, средового, деятельностного, интегративного. Автор делает вывод о целесообразности такого полилога подходов, через который природоведческо-экологическая компетентность ребенка формируется в природосообразных для нее видах деятельности. Это обеспечивает экологию дошкольного детства.

Ключевые слова: эколого-природоведческое образование детей дошкольного возраста, современные подходы, экологический, эстетико-экологический, средовой, деятельностный, интегративный подходы к эколого-природоведческому образованию детей.

Modern approaches to familiarize preschool children with nature: theoretical analysis

Larysa Prisyazhnyuk

Annotation. The article presents a theoretical analysis of modern approaches to familiarizing preschool children with nature: ecological one, aesthetic and ecological, environmental, actionable, and integrative. The author makes a conclusion about the advisability of such a polylogue approaches, through which the nature-ecological competence of the child is formed in nature-appropriate activities. It provides the ecology of preschool childhood.

Key words: ecological and natural education of preschoolers, modern approaches, ecological, aesthetic and ecological, environmental, actionable, integrative approaches to ecological and natural education of children.

Тенденції, які спостерігаються нині в галузі природничої освіти дошкільників, свідчать про перегляд її орієнтирів, трансформацію змісту та підходів щодо її організації. Цілі, які висувалися перед природничою освітою дітей дошкільного віку ще декілька десятиліть тому, стають неактуальними, оскільки не корелюються із вимогами сучасного суспільства. Так, якщо раніше в ознайомленні дітей з природою спостерігалось тяжіння до раціоналістичного та знаннєвого підходів, які робили акцент на накопиченні природничих уявлень як доступної для дитини форми знань про природу та її корисність для людини, то нині, ґрунтуючись на засадах компетентнісного та аксіологічного підходів, реалізуючи екологічну освітню стратегію, на перший план висунуто завдання розвитку емоційно-ціннісного та відповідального екологічного ставлення до природного довкілля, яке виявляється в її природодоцільній поведінці [1].

В основі такої трансформації підходів лежить зміна світоглядних позицій щодо співіснування людини і природного довкілля. У зв'язку з глобальними загальноцивілізаційними процесами, що характеризуються суттєвим погіршенням екологічної ситуації в світі, втратою екологічної рівноваги внаслідок руйнівної діяльності людини, нині, як ніколи, актуальним стає питання виховання людини з екоцентричним типом свідомості, яка здатна будувати свої відносини з природою за законами гармонії, з позицій духовного і культурного розвитку.

Інтегрування власне природничої та екологічної складових у змісті ознайомлення дітей з природою неодмінно відобразилося і на його передбачуваному освітньому результаті – сформованій *природничо-екологічній компетентності дошкільника*, що визначає сприйняття дитиною природи як цілісного організму, в якому взаємодіють повітря, вода, ґрунт, рослини, тварини, люди, Сонце, Місяць тощо; усвідомлення нею їх значення для діяльності людини, для себе; здатність до розмежування позитивного і негативного впливу людської діяльності на стан природи; спроможність довільно регулювати власну поведінку в природі [1].

Цілком очевидно, що відхід від традиціоналізму в ознайомленні дітей дошкільного віку з природою, інтегрування в його зміст екологічної компоненти, вихід на діяльнісний вимір освітніх результатів потребують нових, нестандартних підходів до організації педагогічного процесу, створення інноваційного освітнього середовища, яке б сприяло не лише оволодінню дітьми певного обсягу знань про природу та існуючі в ній взаємозв'язки, а й забезпечувало розвиток інтелектуальної і духовної сфер особистості дошкільника, формування його екологічної позиції, відповідального, бережливого ставлення до природного довкілля. Отже, залучення інновацій у природничу освіту дошкільників є об'єктивним і відображає потреби сучасного суспільства.

Сучасна дошкільна педагогіка зробила значний крок на шляху до впровадження освітніх інновацій. Зміна її пріоритетів у напрямі розвитку і саморозвитку дитини, орієнтація на її особистісну сутність, надання дітям ініціативи у пізнавальній діяльності, створення емоційно-стимулюючого навчального середовища відкрили широкі можливості для реалізації інноваційних підходів в організації освітнього процесу, в тому числі й у формуванні природничо-екологічної компетентності дітей. Проаналізуємо їх.

Одним з найпоширеніших нині в ознайомленні дітей дошкільного віку з природою є *екологічний підхід* (Н.Горопаха, Н.Лисенко, С.Ніколаєва, З.Плохій, О.Соцька та ін.). До основного його пріоритету віднесено екологічну освіту дошкільників (а не тільки засвоєння ними природознавчих та природоохоронних аспектів) – процес, що поєднує екологічне навчання, екологічне виховання, екологічний розвиток (особистісні якості, базові цінності). Такий підхід орієнтує на опанування широкого екологічного змісту, який формує екологічну свідомість особистості – здатність усвідомлювати взаємозв'язки у природних середовищах існування, прогнозувати наслідки їх порушення, прагнути до екологічно доцільної діяльності в природному довкіллі [5, 5]. Н.Лисенко зазначає, що нині назріла потреба в ставленні до екологічної освіти як універсальної та ціннісної, яка має гуманістичну спрямованість й орієнтована на збереження життя на Землі, а не лише на виконання чітко окреслених завдань для педагогічного процесу в дитячому садку. Надзавданням такого підходу дослідниця

вважає формування, збагачення і зміцнення людськості в кожній дитині, а надалі – в дорослій людині, що дозволяє стати і бути свідомим користувачем і споживачем природних багатств: повітря, води, ґрунту, рослин і тварин, корисних копалин та ін.; бути творчим і продукувати інноваційні моделі поведінки добродійного співжиття зі світом на засадах екологічної культури [4, 12-13].

Дослідники проблеми впровадження екологічного підходу в систему дошкільної освіти наголошують на необхідності його реалізації у таких площинах:

- збагачення емоційно-чуттєвого досвіду дітей, спілкування з природою у процесі оволодіння базовими знаннями про природне довкілля;
- формування системи ціннісних орієнтацій, збагачення морально-ціннісного досвіду спілкування з природою;
- формування необхідних складових екологічної компетентності, здатності застосовувати знання й уміння на практиці, самореалізовуватися в екологодоцільній діяльності [10, 26].

Базуючись на ідеї про первинність емоційного зв'язку дитини з природою, науковці стверджують, що початковий етап емоційної взаємодії з найближчим природним оточенням – основа доброзичливого ставлення, моральної поведінки, пізнавального інтересу та бажання спілкуватися з природним довкіллям. Власний емоційний досвід є фундаментом для формування “поняттєвих правил поведінки”, особистісний якостей [5, 59]. Саме тому, на переконання учених, сприяння виникненню позитивних емоційних переживань від спілкування дитини з природою – одне з найголовніших завдань, яке має вирішувати педагог. Це перша сходинка на шляху до формування позитивного емоційно-ціннісного ставлення дитини до природного довкілля.

Зауважимо, що ціннісне ставлення до природи характеризується дослідниками (І.Корякіна, В.Маршицька, М.Роганова, Г.Тарасенко та ін.) як важливий компонент природничо-екологічної компетентності особистості, як морально-естетична властивість, що виявляється в цілісному (пізнавальному, емоційному, діяльнісному) ставленні людини до дійсності під впливом її краси, емоційної привабливості, в глибоких переконаннях, які є сплавом раціонального мислення, емоцій та волі. А відтак, в ознайомленні дітей з природою неодмінною домінантою повинні стати емоційні складники, насамперед пов'язані з естетичними почуттями та переживаннями.

У цьому контексті особливу цінність має *естетико-екологічний підхід* до ознайомлення дітей з природою (Г. Тарасенко). Спираючись на синтез екології та естетики, він однаково актуалізує когнітивну, чуттєво-емоційну, мотиваційно-діяльнісну сфери дитини, запускаючи тим самим механізм цілісного пізнання нею природного довкілля. Доцільність застосування підходу зумовлена і віковими особливостями дітей дошкільного віку, їх високою сензитивністю до краси природи, здатністю емоційно відгукуватися на її прояви, прагненням до художньо-творчої діяльності в природі чи її засобами.

Згідно з означеним підходом розвиток суб'єктно-етичних стосунків між дитиною і природою відбувається за умови накопичення цінностей емоційних переживань емпатійного характеру та образної оцінки її гармонії. Автор підходу підкреслює, що спеціально організована педагогом діяльність дитини в природі здатна викликати у неї яскраві почуття й емоції по відношенню до природних об'єктів. Рефлексія цих переживань дозволяє закріплювати і накопичувати певний досвід емоційних переживань, пов'язаних з об'єктами природи. Накопичений позитивний емоційний досвід створює передумови для розвитку стійкого позитивного ставлення до природи [12, 13]. Дієвою технологією реалізації естетико-екологічного підходу до еколого-природничої освіти дітей дошкільного віку є **милування природою**.

Процес формування природничо-екологічної компетентності дитини-дошкільника сучасні учені розглядають крізь призму *середовищного підходу* (Н.Горопаха, О.Кононко, К.Крутий, Н.Лисенко, Л.Лохвицька, З.Плохій, Н.Рижова, Г.Тарасенко та ін.), наголошуючи на тому, що жоден метод чи форма освітньої роботи з дітьми, вилучені з контексту функціонування середовища (предметно-розвивального, природного, соціального тощо), не здатні замінити

цілісного системного педагогічного впливу на особистість дитини з його участю. Середовищний підхід в еколого-природничій освіті передбачає педагогічно доцільну організацію еколого-розвивального простору дитини та побудову на цій основі системи педагогічних взаємин з нею [8]. При цьому важливим є позитивне сприйняття дитиною цього середовища, що можливе за умови її залученості в процес його створення та вдосконалення [14, 11].

У численних психолого-педагогічних дослідженнях наголошується на цінності природно-розвивального середовища для розвитку та саморозвитку дітей. Учені акцентують увагу на тому, що всі елементи такого середовища – куточок живої природи, грядки, клумби, мікросередовища природних екосистем, екологічні стежки тощо – слід облаштовувати у такий спосіб, щоб дитина могла включитися в безпосередню діяльність: споглядати, діяти, творити. З.Плохій зауважує, що дуже важливо якомога повніше використати можливості освітнього середовища дошкільного закладу для екологічного виховання дітей. Адже порівняно з наступною ланкою освіти (початковою школою) вони набагато ширші. А саме: наявність природного (куточки природи в групах, екологічні стежини, квітники, городні та садові ділянки тощо) та предметного (обладнані місця для спостережень, проведення дослідів, дидактичних ігор тощо) середовищ; можливість екологізації різних видів діяльності дітей – ігрової, пізнавальної, мовленнєвої, образотворчої, трудової, музичної; організація прогулянок, екскурсій, короткочасних та довготривалих спостережень у довкіллі, елементарної дослідницької діяльності; щоденне спілкування з батьками та залучення їх до виховного процесу [6, 9].

Дослідники одноставні в думці, що формування в дошкільників природничо-екологічної компетентності неможливе поза межами *діяльнісного підходу*, який виводить процес пізнання на практичний рівень, сприяє формуванню в них досвіду еколого-мотивованої діяльності в природному довкіллі (Г.Беленька, Л.Зайцева, Н.Лисенко, З.Плохій, Н.Яришева та ін.). Грунтуючись на висновках психологів про виняткову роль активності (діяльності) людини у пізнанні і творчому перетворенні довкілля, розвитку психіки індивіда (Л.Виготський, П.Гальперін, В.Давидов, Д.Ельконін, Г.Костюк, О.Леонтьєв, Р.Немов, Я.Пономарьов, С.Рубінштейн, Н.Тализіна та ін.), учені наголошують, що первинними у проектуванні й організації навчально-виховного процесу є діяльність і дії, які задані змістом освіти [2, 181].

Дослідники стверджують, що категорія діяльності – центральна у взаєминах людини з навколишнім світом та в становленні особистості. Особистість, зазначає З.Плохій, неможливо створити як річ, наділивши її бажаними якостями. Вона формується лише в процесі діяльності людини [5, 72]. У процесі ознайомлення дітей з природою діяльність може мати пізнавальний, естетичний, природоохоронний характер, бути прагматичною (розглядатися з позицій “корисності” для людини) чи непрагматичною (спрямованою на задоволення духовних потреб людини без порушення процесу життєдіяльності об’єкта в середовищі його існування). На думку науковців, найважливіша характеристика особистості з високим рівнем природничо-екологічної компетентності – прагнення до непрагматичної взаємодії зі світом Природи [5, 72].

Діяльнісний підхід до ознайомлення дошкільників з природою реалізується засобами різноманітних технологій. До найпоширеніших з них відносять **спостереження, експериментально-дослідницьку діяльність, працю в природі, ігрову, проектну, інтерактивні, художньо-творчі технології** тощо. В контексті діяльнісного підходу нині набуває поширення освітня стратегія, побудована на засадах педагогіки емпайерменту – спрямовуючої до дій філософії, що застосовується у будь-якій діяльності. У педагогічній площині емпайермент пов’язує з формуванням активної позиції дитини щодо вирішення певних проблем. Вітчизняні науковці – розробники емпайермент-педагогіки (Н.Гавриш, О.Саприкіна, О.Пометун) – наголошують, що для повноцінного розвитку дитині варто виходити із зони комфорту й намагатися розв’язувати складні життєві ситуації самостійно – доречно своїм можливостям.

Застосування основних положень емпіричної педагогіки знайшло місце в **освітній стратегії “Освіта для сталого розвитку”**, яка нині активно проходить апробацію в освітніх закладах України (включаючи й дошкільні). Її пріоритетом є не запам’ятовування фактичного матеріалу, а вироблення власного ставлення до ситуації і вміння приймати рішення на основі розуміння інформації, бажання своїми справами допомагати планеті та іншим людям [9].

Характерною для сучасної еколого-природничої освіти є презентована в наукових дослідженнях і втілена в практику дошкільного виховання ідея цілісного (холістичного) пізнання природного довкілля (Г.Беленька, Н.Гавриш, В. Ільченко, І.Кіндрат, О. Кононко, К.Крутий, Н. Лисенко, З. Плохій, Т. Пушкарьова, Г. Тарасенко та ін.), яка ґрунтується на гармонійному поєднанні раціонального й чуттєвого, теоретичного й творчо-дієвого його осягнення, інтегрує водночас різні напрями розвитку дитини. Така ідея лягла в основу *інтегрованого підходу* до організації ознайомлення дошкільників з природою. Важливість реалізації цього підходу в системі дошкільної освіти дослідники пояснюють інтегрованим характером екологічних знань, які включають елементи знань з біології, географії, хімії, фізики, а також медичні, валеологічні, економічні, правові знання; впливом екологічної освіти на різнобічний розвиток дитини; особливостями організації життєдіяльності дітей в умовах ДНЗ. Вони наголошують, що інтегрований підхід забезпечує цілісність навчально-виховного процесу, сприяє створенню умов для застосування дітьми набутих знань у різних видах діяльності [6, 9].

На реалізацію означеного підходу спрямована ціла низка авторських технологій, які пропонують інтеграцію за різними напрямками розвитку. Так, інтегруванню пізнавального (ознайомлення з природою), фізичного та соціального розвитку сприяють: **технологія “Театр фізичного розвитку й оздоровлення”** (М.Єфименко), яка має на меті використання можливостей фізичної культури для сприяння розвитку здорової, всебічно розвинутої та гармонійної особистості, успішно адаптованої до навколишнього середовища; **технологія досягнення рівноваги між особистістю та соціоприродним середовищем засобами ботмерівської гімнастики** (Н.Пахальчук), спрямована на забезпечення взаємодії рухової сфери дитини з природними ритмами Всесвіту. Інтеграція екологічного й художньо-естетичного розвитку дитини забезпечується **технологією використання казки у формуванні основ екологічної культури дошкільників** (Г.Беленька, Т.Науменко), автори якої пропонують розглядати авторську казку з науковою основою як ефективний засіб засвоєння дітьми екологічних уявлень та стимулювання до екологічно доцільної поведінки та діяльності; **технологією використання пейзажного живопису у формуванні естетичного ставлення до природи** (Г.Беленька, О.Половіна), що спрямована на розвиток почуттєвої сфери дітей у процесі ознайомлення їх з природою. Глибокому і різнобічному пізнанню природного довкілля сприяє і **використання інтегрованих завдань з пріоритетом логіко-математичного змісту** (Т.Кривошея).

У практику роботи дошкільних закладів України нині впроваджується нова технологія **STREAM-освіта**, яка має інтегрований характер, передбачає формування уявлень та вмінь дітей у різних галузях науки: природничої, технологій, читання та письма (опрацювання змісту тексту, його розуміння, підготовка руки до письма), інженерії, мистецтва, математики; акцентує увагу на вивченні точних наук, виховує культуру інженерного мислення. Ґрунтуючись на інтегрованому та міждисциплінарному підходах, розробники технології (К.Крутий, Т.Грицишина та ін.) зазначають, що метою освітньої роботи з дошкільниками є забезпечення взаємопроникнення й систематизація знань дітей, становлення в них цілісної та багатовимірної картини світу, розвиток пізнавальних здібностей, гнучкості мислення, вмінь і навичок [3, 3-7].

Як показує теорія і практика еколого-природничої освіти дошкільників, усі окреслені підходи здатні гармонійно співіснувати і взаємодіяти задля реалізації її генеральної мети – усвідомлення дитиною виняткової цінності природи та себе як її частини, здатності до співжиття із нею на засадах моральності та екологічної культури. Такий полілог сучасних

підходів створює, за словами Г.Тарасенко, своєрідну філософію педагогічної підтримки, забезпечує екологію дитинства, формуючи задану якість – природничо-екологічну компетентність – у природовідповідних для дитини видах діяльності [11, 4], ефективно моделює різні варіанти її добродійної поведінки у природному довкіллі.

Література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) // Дошкільне виховання. – 2012. – № 7. – С. 4-19.
2. Зайцева Л. І. Формування у старших дошкільників науково-практичного досвіду в сфері природно-предметного довілля : теоретико-методичний аспект : монографія / Л. І. Зайцева ; НАПН України, Ін-т пробл. виховання. – Мелітополь : Видавничий будинок ММД, 2012. – 381 с.
3. Крутій К. STREAM-освіта дошкільнят : виховуємо культуру інженерного мислення / К. Крутій, Т. Грицишина // Дошкільне виховання. – 2016. – № 1. – С. 3-7.
4. Лисенко Н. В. Еко-око : дошкільник пізнає світ природи : навчально-методичний посібник / Н. В. Лисенко. – К. : Слово, 2015. – 352 с.
5. Плохій З. П. Формуємо екологічну компетентність молодшого дошкільника : навч. посібник / З. П. Плохій. – К. : Світич, 2010. – 144 с.
6. Плохій З. Еколого-розвивальне середовище дошкільного навчального закладу : інноваційні підходи / З. Плохій // Дошкільне виховання. – 2010. – № 7. – С. 6-10.
7. Присяжнюк Л. Екологічна казка у роботі зі старшими дошкільнятами / Л. Присяжнюк // Дошкільне виховання. – 2014. – № 9. – С. 20-24.
8. Присяжнюк Л.А. Ознайомлення дітей дошкільного віку з природою : інвайроментальний вимір // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій : збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв (м. Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 01-02 квітня 2015 р.) / за ред. Г.С. Тарасенко ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. – Вінниця : Нілан-ЛТД, 2015. – С. 191-194.
9. Присяжнюк Л.А. Організація активно-дієвого пізнання дошкільниками природи в контексті педагогіки емпатуерменту / Л. А. Присяжнюк // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій : збірник матеріалів звітної науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв (м. Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 05-06 квітня 2016 р.) / за ред. Г.С. Тарасенко ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. – Вінниця : Нілан-ЛТД, 2016. – С. 44-48.
10. Соцька О. Від знань та емоцій до екологодоцільної поведінки / О. Соцька // Дошкільне виховання. – 2014. – № 11. – С. 24-27.
11. Тарасенко Г. Екологія дитинства : полілог науково-педагогічних підходів / Галина Тарасенко // Дошкільне виховання. – 2014. – № 5. – С. 3-4.

- 12.Тарасенко Г. С. Проблеми виховання дошкільників у контексті інвайроментального підходу / Г. С. Тарасенко // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій : збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту, педагогіки, психології і мистецтв (м. Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 9-10 квітня 2013 р.) / за ред. Г. С. Тарасенко ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. – Вінниця : Корзун Д. Ю., 2013. – Вип. 2. – С. 8-14.
- 13.Тарасенко Г. С. Середовищний підхід до виховання дітей : аспект інноватики / Г. С. Тарасенко // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій : збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв (м. Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 9-11 квітня 2014 р.) / за ред. Г. С. Тарасенко ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. – Вінниця : Нілан-ЛТД, 2014. – С. 8-15.
- 14.Тарасенко Г. Щоб серце відгукнулось на красу : середовищний підхід до організації освітнього процесу / Г. Тарасенко // Дошкільне виховання. – 2015. – № 6. – С. 10-15.